

ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARINDA HUKUK DEVLETİ İLKESİ

Ramazan ÇAĞLAYAN*

GİRİŞ

Yasama erkinin denetimi başka bir deyimle yasaların Anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi günümüzde çağdaş anayasaların en önemli unsuru haline gelmiştir. Önceleri kişi hak ve özgürlüklerinin güvencesi yasalardı. Fakat özgürlüklerin yasamaya karşı da korunması gereği belirince, yasama erkinin yargısal denetimi yani yasaların anayasaya uygunluğunun denetimi için ayrı bir organ olarak Anayasa Mahkemesi kurumu geliştirildi. Bizde de 1961 Anayasası ile Anayasa Mahkemesi hukukumuzda girmiştir.

Anayasa Mahkemesi, yasaların Anayasaya uygunluğunu denetlerken, hukukun kaynakları açısından da bir yeniliğe yolaçmıştır. Anayasa Mahkemesi de diğer mahkemeler gibi hukuk yaratmaktadır. Dolayısıyla Anayasa Mahkemesi içtihatları hukukun kaynakları arasına girmektedir. Anayasa Mahkemesi hukuk yaratırken, anayasadaki temel ilkelerin içini doldurmakta, onları somutlaştırmaktadır.

Bu kısa çalışmamızda, anayasada yer alan hukuk devleti ilkesini, Anayasa Mahkemesinin nasıl yorumladığı, bu ilkenin içini nasıl doldurduğu konusu üzerinde durmaya çalışacağız. Ancak Anayasa Mahkemesinin bakış açısını daha iyi belirleyebilmek için, hukuk devleti kavramının teorik çerçevesini belirtmek gerekecektir. Öncelikle teorik çerçeveyi belirleyip sonra Anayasa Mahkemesinin bakış açısını aktarmaya çalışacağız.

I. HUKUK DEVLETİ KAVRAMI

Mülk ve polis devlet anlayışlarından sonra gelinen aşama "hukuk devleti" aşamasıdır¹. Hukuk devleti deyimi hukuk dilinde,

* Atatürk Üni. Hukuk Erzincan Hukuk Fak. İdare Hukuku Arş. Gör.

¹ Hukuk Devleti deyimi ilk defa 19. yüzyılda Almanya'da kullanılmaya başlanmıştır. HATEMİ, Hüseyin, Hukuk Devleti Öğretisi, İstanbul 1989, s.7.

polis devlet deyiminin karşıtı olarak kullanılmaktadır. En geniş anlamıyla hukuk devleti, egemenliğin kişilerden uluslara geçmesi ve çeşitli kurumlar eliyle kullanılması yanında, hukuk kurallarının onu koyanlar da dahil olmak üzere her kişi ve kuruluşu bağlamasını ifade etmektedir². Dolayısıyla hukuk devleti kavramının özünü, devlet organlarının hukuka bağılılığı, yani yönetimin eylem ve işlemlerini hukukun içinde kalarak yerine getirmesi oluşturmaktadır. Bunu sağlamanın en etkin yöntemi de yargısal denetimdir³.

Hukuk devleti kişilere hukuk güvenliği sağlayan devlet demek olduğuna göre, bunun gerçekleştirilmesi nasıl olacaktır? Hukuk devletinin varolabilmesi için bazı koşulların gerçekleşmesi gerektiği belirtilmektedir. Bunları şu şu şekilde özetleyebiliriz⁴. Temel hakların güvenceye alınması: Temel hakların güvenceye alınmasının en başta gelen yöntemi, bunların değiştirilmesi zor metinler olan Anayasalarda düzenlenmesidir. Hak ve özgürlüklerin, anayasada belirlenen ilkeler doğrultusunda, yasayla sınırlandırılması da ikinci yöntemi oluşturmaktadır.

Yasaların Anayasaya uygunluğunun sağlanması: Hak ve özgürlüklerin yasayla sınırlandırılabilmesi bir güvencedir fakat yeterli değildir. Yasaların da anayasaya uygun olması, yasama organının da denetlenmesi gerekir. Bunu yapacak kurum Anayasa Mahkemesidir. Devlet güçleri, birden fazla organ arasında paylaştırılarak bu şekilde karşılıklı bir denge oluşturulmalıdır.

Yürütme/idarenin hukuka bağılılığı: Hukuk devletinin en önemli gereklerinden birisi de yürütme/idarenin hukuka bağılılığının sağlanmasıdır. Buun sağlanması da idarenin eylem ve işlemlerinin bağımsız yargı organlarınc denetlenmesi ile mümkün olabilir.

Yargı bağımsızlığı: Yasamayı ve yürütmeyi denetleyen yargı organlarının, yasama ve yürütme organlarına karşı bağımsız olmaları gerekir ki denetim gereğince yapılabilsin. Bu ilkeyi

² Hukuk devleti kavramı için bkz: ÖZBUDUN, Ergun, Türk Anayasa Hukuku, 5.B, Ankara 1995, s.89; SOYSAL, Mümtaz, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, İstanbul 1986, s.243; GÖZÜBÜYÜK, A.şeref, Anayasa Hukuku, 4.B, Ankara 1993, s.145; ÖZAY, İl Han, Günışığında Yönetim, İstanbul 1996, s.9,57.

³ ÖZAY, age., s.17.

⁴ SOYSAL, age., s.243; GÖZÜBÜYÜK, age., s.146; ÖZER, Ahmet, Hukuk Devlet ve Yargı Denetimi, TYD., İl.64, sy.394, s.2; ÖZBUDUN, age., s.89.

tamamlayan unsur yargıç güvencesidir. Yargıçların atamaları, yükselmeleri, ve diğer özlük işlerinde güvence içinde olmaları gerekir.

Yargı bağımsızlığını tamamlayan diğer bir unsur da tabii hakim ilkesidir. "Suç işlenmesinden önce yasayla belirlemiş yargıç"⁵ şeklinde tanımlanabilecek olan tabii hakim ilkesi, hukuk güvenliği sağlayan unsurlardan birisidir. Bu ilke, suça veya sanığa göre mahkeme oluşturmayı engellemektedir.

Son olarak, ceza sorumluluğuna ilişkin temel ilkelerin anayasalarda belirtilmesi gerekir. Suç ve cezada kanunilik, masumiyet karinesi, ceza sorumluluğunun şahsiliği gibi ilkeler bunların başlıcalarıdır.

II. 1982 ANAYASASINDA HUKUK DEVLETİ

Anayasalarımıza 1961 Anayasasıyla giren hukuk devleti ilkesi, 1982 Anayasasında da yerini almıştır⁶. Anayasanın 2. maddesinde, devletin insan haklarına saygılı laik, sosyal bir hukuk devleti olduğu belirtildikten sonra, 5. maddede kişilerin ve toplumun refahını, mutluluğunu sağlamak, insanın maddi ve manevi gelişmesi için gerekli şartları hazırlamak, hak ve özgürlükler önündeki, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayan, siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmak devlete bir görev olarak yüklenmiştir.

Hukuk devletinin unsurları da çeşitli maddelerde yerini almıştır. Temel hak ve özgürlükler sayılarak güvenceye alınması (md.17-74), özgürlüklerin, anayasada belirlenen ilkeler doğrultusunda, yasayla sınırlanabilmesi ve bu sınırlamaların, demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olamaması (md.13), yargı bağımsızlığı (md.9,138) gibi ilkeler belirlenmiştir. Burada şunu belirtmek gerekir ki, hakim ve savcıların denetiminin Adalet Bakanlığına verilmesi (md.144), ve yargının Hükümeti denilebilecek Hakimler ve Savcılar Yüksek Kuruluna idareden de üyelerin dahil edilmesi, yargı bağımsızlığı ilkesi ile bağdaşmamaktadır⁷.

1982 Anayasası, yasamayı denetlemek üzere Anayasa

⁵ SOYSAL, age., s.248.

⁶ Türkiye'de Hukuk devletinin gelişimi için KABOĞLU, Ö. İbrahim, "Türkiye'de Hukuk Devletinin Gelişimi", İnsan Hakları Yıllığı, 1990, c.12, s.139.

⁷ YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku, İstanbul 1993, s.188

mahkemesini, yürütme/idareyi denetlemek üzere de Danıştay'ı öngörmüştür. Ancak Anayasa Mahkemesine dava açabileceklerin sayısının, 1961 Anayasasına göre sınırlandırılmış olması, olağanüstü hallerde çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerin anayasa yargısına götürülememesi(md.148,150) ve Geçici 15. madde kapsamına giren yargı bağışıklığı hukuk devleti ilkesine aykırılık teşkil etmektedir.

Anayasanın 125. maddesinde, idarenin her türlü eylem ve işlemlerinin yargı denetimine açık olduğu belirtilerek, hukuk devleti gerçekleştirilmek istenmiştir. Ancak Cumhurbaşkanının tek başına yaptığı işlemlerin ve Yüksek Askeri Şura Kararlarının yargı denetimi dışında tutulması hukuk devletini zedelemektedir⁸.

III. ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARINDA HUKUK DEVLETİ İLKESİ

1. Hukuk Devleti Tanımı.

Hem1961Anayasası hem de 1982 Anayasası (md.2) devletin laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğunu belirtmiştir. Türkiye açısından sözkonusu bu niteliklerin birbirini tamamlayan unsurlar olduğu ve laik ve sosyal niteliğin hukuk devletinin içinde olduğu vurgulanmaktadır⁹.

Anayasa Mahkemesi yasaların anayasaya uygunluğunu denetlerken, hukuk devletini tanımlamıştır. 1963 tarihli bir kararında hukuk devletini şu şekilde tanımlamıştır.

" Hukuk devleti, insan haklarına saygı gösteren, bu hakları koruyucu adil bir hukuk düzeni kuran ve bunu devam ettirmeye kendini zorunlu sayan, bütün faaliyetlerinde hukuka ve anayasaya uyan bir devlet olmak gerekir. Hukuk devletinde, yasa koyucu organ da dahil olmak üzere, devletin bütün organları üstünde hukukun mutlak bir egemenliğine sahip olması yasa koyucunun faaliyetlerinde her zaman kendisini, anayasa ve hukukun üstün kuralları ile bağlı tutması gerekir. Çünkü yasanın da üstünde, yasakoyucunun bozamayacağı temel hukuk kuralları ve anayasa vardır, yasa koyucu bunlardan uzaklaştığı takdirde meşru olmayan bir tasarrufta bulunmuş

⁸ KABOĞLU, Özgürlükler Hukuku, İstanbul 1993, s.93; KUZU, Burhan, "Hukuk Devleti ve Re'sen Emeklilik", İHFM, c.LIV,1994, s.107.

⁹ ÖZAY, age., s.57 vd.

olur"¹⁰.

1982 Anayasası döneminde verdiği 1986 tarihli bir kararda ise benzer bir tanım ortaya koymuştur.

"Hukuk devleti, her eylem ve işlemi hukuka uygun, insan haklarına saygı gösteren, her alanda adaletli bir düzeni kurup bunu geliştirerek sürdüren, anayasaya aykırı durum ve tutumlardan kaçınan, hukuku tüm devlet organlarına hakim kılan, anayasa ve hukukun üstün kurallarıyla kendini bağlı sayıp yargı denetimine açık olan, yasaların üstünde yasa koyucunun da bozamayacağı temel hukuk hukuk ilkeleri ve anayasa bulunduğu bilincinden uzaklaştığında geçersiz kalacağını bilen devlettir"¹¹.

Bu düzenli içtihatlardan çıkan sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür¹²:

1) Hukuk devleti insan haklarına saygılı olacak ve bunları koruyup güçlendirecektir.

2) Devletin her tasarrufu hukuka uygun olacak ve yargı denetimine açık olacaktır.

3) Her alanda adaletli bir düzen kuracak ve bunu geliştirerek sürdürecektir.

4) Anayasaya aykırı tutumlardan kaçınacak, anayasa ve hukukun üstün kurallarıyla kendini bağlı sayacaktır.

5) Yasaların üstünde, yasa koyucunun da bozamayacağı hukukun genel ilkeleri vardır. Hukuk devleti bu bilinçten ayrıldığında meşruiyetinin kaybolacağını bilecektir.

Şimdi bu ilkeleri tek tek incelemeye çalışalım.

2. Hukuk Devleti- İnsan Haklarına Saygılı Devlet.

Anayasa Mahkemesinin tanımlarından çıkan ilk sonuç, hukuk devletinin insan haklarına saygılı olması gerektiğidir. 1961

¹⁰ AMK. E.63/124, K.63/243, T.11.10.1963, AMKD, sy. 1, s.429; Aynı yönde kararlar için bkz: E.66/11, K.66/44, T.29.11.1966, AMKD.sy.5, s.3; E.75/198, K.76/18, T.18.3.1976, AMKD, sy.14, s.97; E.76/1, K.76/28, T.25.5.1976, AMKD, sy.14, s.189.

¹¹ AMK. E.85/31, K.86/111, T.27.3.1986, RG. 9.5.1986-19102; Aynı Yönde kararlar için bkz: E.88/36, K.89/24, T.2.6.1989, RG.28.10.1989-20296; E.88/24, K.89/26, T.21.6.1989, RG.5.12.1989-20363; E.91/7, K.91/43, T.21.11.1991, AMKD, sy.27/2, s.645; E.91/9, K.91/36,T.8.11.1991, AMKD, sy.27/2, s.593; E.92/39, T.16.6.1992, AMKD, sy.28/2, s.430.

¹² AKAD, Mehmet, Genel Kamu Hukuku Ders Notları, İstanbul 1993, s.95.

Anayasası "insan haklarına dayalı" devlet ifadesini kullanırken, 1982 Anayasası "insan haklarına saygılı" devletten söz etmektedir. Bu iki deyimden temel bir yaklaşım farkı mı, yoksa aynı şey mi olduğu öğretide tartışmalıdır. SOYSAL¹³ ve TANÖR¹⁴ bunun temel bir yaklaşım farkı olduğunu belirtirken, ÖZBUDUN sadece ifade farkından ibaret olduğu görüşündedir¹⁵.

1982 Anayasasının 2. maddesinde yer alan "toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet" kavramlarının, insan haklarına saygının çerçevesini oluşturup oluşturmadığı da öğretide tartışılmaktadır¹⁶. Anayasa Mahkemesi 1985 tarihli bir kararında;

"1982 Anayasasının 2. maddesinde, insan haklarına toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde saygılı olunacağı hükmüne yer verilmek suretiyle, 1961 Anayasasına nazaran devletin ve toplumun çıkarlarına öncelik verilmiştir"

ifadelerini kullanarak¹⁷ bu kavramların insan haklarına saygının çerçevesini oluşturacağı yönünde içtihatla bulunmuştur.

Ancak Yüksek Mahkeme daha sonra tarihli kararlarında anayasayı özgürlükcü okuyabilmiştir. Örneğin 1986 tarihli bir kararında;

"Anayasa özgürlükcü bir görüşü benimsemiştir. Gerçekten de Anayasanın 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyetinin insan haklarına saygılı bir devlet olduğunu belirttikten sonra, 5. maddesinde kişinin hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan, siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmasını devletin amaç ve görevleri arasında saymıştır"

diyerek bunu ortaya koymuştur¹⁸.

1982 Anayasası devletçi okumaya elverişli olmakla beraber, özgürlükcü okunması hak ve özgürlüklerin korunması bakımından gereklidir. Anayasa Mahkemesi aktarmaya çalıştığımız kararında bunu ortaya koymaya çalışmıştır.

¹³ SOYSAL, age., s.188.

¹⁴ TANÖR, Bülent, Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, İstanbul 1990, s.318.

¹⁵ ÖZBUDUN, age., s.74.

¹⁶ YÜZBAŞIOĞLU, age., s.74.

¹⁷ AMK. E.84/14, K.85/7, t.13.6.1985, AMKD, sy.21, s.173.

¹⁸ AMK. E.85/8, K.86/27, T.26.11.1986, AMKD, sy.22, s.365.

Yüksek Mahkeme 1992 tarihli bir kararında, anayasanın özgürlükcü okunmasını daha da belirgin ve evrensel boyutu ile ortaya koymuştur.

"İnsan, içinde yaşadığı toplumun bireyi olması kadar, insanlığın da bir üyesidir. Bu durum çağımızda insan hak ve özgürlüklerini yalnızca ulusal bir sorun olmaktan çıkarmış ve ona evrensel bir anlam ve içerik kazandırmıştır"¹⁹.

3. Hukuk Devleti- Hukukun Genel İlkeleri.

1961 Anayasası gibi 1982 Anayasası da hukukun genel ilkelerinden açıkça bahsetmemiştir. Ancak 1982 Anayasasının 138. maddesinde hakimlerin anayasa ve kanun yanında "hukuka" da uygun karar vereceğini belirtmesi, hukukun genel ilkelerini ima ettiği söylenebilir. Fakat böyle bir düzenlemenin olmasının gerekmediği, hukukun genel ilkelerine uygun davranmanın hukuk devleti ilkesinin gereği olduğu belirtilmektedir²⁰.

Anayasa Mahkemesi de, hukukun genel ilkelerine uygun davranmanın, hukuk devletinin bir gereği olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim Yüksek Mahkeme kararlarında,

"hukuk devleti...anayasa ve hukukun üstün kurallarıyla kendini bağlı sayıp yargı denetimine açık olan, yasaların üstünde yasa koyucunun da bozamayacağı temel hukuk ilkeleri...bulunduğu bilincine sahip devlettir"

diyerek²¹ hukukun genel ilkelerinin, hukuk devletinin bir unsuru olduğunu açıkça ortaya koymuştur.

Yüksek mahkeme bazı kararlarında, hukukun genel ilkelerinin, anayasadan da önde geldiğini belirten ifadeler kullanmıştır. Örneğin,

" hukuk devletinin, anayasanın açık hükümlerinden önce hukukun bilinen ve tüm uygar ülkelerin benimseyip uyduğu ilkelere uygun olması gerekir"²²

ifadeleri bunu ortaya koymaktadır.

Hukukun genel ilkelerinin neler olduğunun genel geçer bir

¹⁹ AMK. E.92/8, K.92/39, T.16.6.1992, AMKD, sy.28/2, s.430.

²⁰ ÖZBUDUN, age., s.96.

²¹ Bkz: E.63/166, K.64/76, T.22.12.1964, AMKD, sy.2, s.291; E.85/31, K.86/11, T.27.3.1986, AMKD, sy.22, s.120; E.86/3, K.86/15, T.3.7.1986, AMKD, sy.22, s.174; E.63/124, K.63/243, T.11.10.1963, AMKD, sy.1,s.429.

²² AMK. E.63/166, K.64/76, T.22.12.1964, AMKD, sy.2, s.291; E.85/31, K.86/11, T.27.3.1986, AMKD, sy.22, s.119.

tanımını ortaya koymak zordur. Milletlerarası Adalet Divanı statüsünün 38. maddesinde "uygar milletlerce tanınmış genel hukuk ilkeleri" şeklinde tanımlanmıştır²³. Anayasa Mahkemesi de "hukukun bilinen ve tüm uygar ülkelerin benimseyip uyduğu ilkeler" ifadeleri ile benzer bir tanım ortaya koymuştur²⁴.

Anayasa mahkemesinin 1982 Anayasası döneminde verdiği kararlarda beliren hukukun genel ilkelerinden bazıları şunlardır: İyi niyet kuralı²⁵, ahde vefa²⁶, kazanılmış haklara saygı²⁷, kanunların geçmişe yürümezliği²⁸, devlete güven ilkesi^{29 30}.

Anayasa Mahkemesi bunlar içinde, kazanılmış haklara saygı ilkesine daha bir önem vermiştir. Kazanılmış haklara saygı ilkesi, hukuk devletinin bir unsuru olarak, "hukuk güvenliği" sağlamaktadır³¹. Yüksek Mahkemeye göre "kazanılmış hakların tanınması ve korunması hukuk devletlerinde benimsenen bir ana hukuk kuralıdır"³².

Anayasa Mahkemesine göre kazanılmış hakkın varlığı için, edinildiği anda yürürlükte olan kurallara uygun şekilde ve bütün sonuçlarıyla fiilen elde edilmiş olması gerekmektedir. Yani yasalara aykırı durumlara dayanılarak kazanılmış hak iddiasında bulunulamaz³³.

23 KABOĞLU, "Hukukun Genel İlkeleri ve Anayasa Yargısı (Özgürlükler Hukuku Açısından Bir Yaklaşım)", Anayasa Yargısı, Ankara 1991, s.311.

24 AMK. E.63/166, K.64/76, T.22.12.1964, AMKD, sy.2, s.291; E.85/31, K.86/11, T.27.3.1986, AMKD, sy.22, s.119.

25 AMK. E.84/14, K.85/7, T.13.6.1985, AMKD, sy.22, s.168.

26 AMK. E.86/18, K.86/24, T.9.10.1986, AMKD, sy.22, s.255.

27 AMK. E.84/14, K.85/7, T.13.6.1985, AMKD, sy.21, s.168.

28 AMK. E.83/1, K.83/5, T.26.4.1983, AMKD, sy.20.

29 AMK. E.89/11, K.89/48, T.12.2.1989, RG.22.1.1990-20410.

30 Bu konuda geniş bilgi için bkz: YÜZBAŞIOĞLU, age., s.23 vd.

31 ÖZBUDUN, age., s.97 vd.

32 AMK. E.63/106, K.63/270, T.11.11.1963, AMKD, sy.1, s.473; E.89/35, K.90/22, T.19.7.1990, AMKD, sy.26, s.359; E.91/9, K.91/36, T.8.11.1991, AMKD, sy.27/2, s.593.

33 AMK. E.86/3, K.86/15, T.3.7.1986, AMKD, sy.22, s.175; E.91/9, K.91/36, T.8.10.1991, RG.9.5.1991, s.15; E.85/11, K.86/4, T.25.2.1986, AMKD, sy.22, s.52. Ayrıntılı bilgi için bkz: ÖZBUDUN, age., s.97-98.

4. Hukuk Devleti- Sosyal Devlet.

Genel anlamıyla sosyal devlet, vatandaşların sosyal durumlarıyla, refahlarıyla ilgilenip iyileştirmeyi, onlara insan onuruna yaraşır bir yaşam düzeyi sağlamayı, onları sosyal güvenliğe kavuşturmayı kısaca güçsüzleri güçlüler karşısında korumayı bir ödev bilen devlettir³⁴.

Türkiye Cumhuriyeti, 1961 Anayasasında olduğu gibi 1982 Anayasasında da "sosyal bir hukuk devletidir". 1982 Anayasası sosyal devletin bir gereği olarak, sosyal haklara da yer vermiştir (md.41 vd.). Yine 5. maddede devleti "kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak"la görevli saymıştır.

Anayasa Mahkemesi 1967 tarihli bir kararında sosyal devletin en geniş tanımını ortaya koymuştur.

"Demokratik sosyal hukuk devleti, insan hak ve hürriyetlerine saygı gösteren, ferdin huzur ve refahını gerçekleştiren ve teminat altına alan, kişi ile toplum arasında denge kuran, emek ve sermaye ilişkisini dengeli olarak düzenleyen, özel teşebbüsün güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayan, çalışanların insanca yaşaması ve çalışma hayatının kararlılık içinde gelişmesi için sosyal, ekonomik ve mali gelirin adalete uygun biçimde dağılmasını sağlayıcı önlemleri alan, adaletli bir hukuk düzeni kuran ve bunu devam ettirmeye kendini yükümlü sayan...devlet demektir"³⁵.

Yüksek Mahkeme 1982 Anayasası döneminde de aynı tanımı tekrarlamıştır³⁶.

Anayasa Mahkemesi kararlarında, sosyal devletten, hukuk devleti ile birlikte yani sosyal hukuk devletinden bahsetmektedir. Bunun gerekçesini de 1988 tarihli bir kararında şu şekilde izah

³⁴ GÖZÜBÜYÜK, age., s.142; SOYSAL, age., s.229; ÖZBUDUN, age., s.101.

³⁵ AMK. E.63/336, K.67/29, T.27.9.1967, AMKD, sy.6, s.23. Benzer kararlar için bkz: E.67/41, K.67/87, T.25.10.1967, AMKD, sy.8, s.39; E.72/2, K.72/28, T.23.5.1972, AMKD, sy.10, s.412.

³⁶ AMK. E.84/9, K.85/4, T.18.2.1985, AMKD, sy.21, s.59; E.87/16, K.88/8, T.19.4.1988, RG.23.8.1988-19908; E.89/23, K.90/26, T.25.10.1990, AMKD, sy.26, s.445; E.92/11, K.92/38, T.2.6.1992, AMKD, sy.28/2, s.417.

etmektedir.

"Sosyal devlet ilkesi, hukuk devleti ilkesine koşuttur...Sosyal devlet tanımlamasının Anayasanının başlangıç kısmının 8. paragrafında açıklanan, doğuştan sahip olunan onurlu bir hayat sürdürme, maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisinin kullanılmasını, devletin sosyal adalet gereklerince olanak sağlama yükümlülüğünü anlattığı anımsanırsa, sosyal devletin, hukuk devletinin ileri bir aşaması olduğu anlaşılır"³⁷.

Yüksek Mahkeme 1986 tarihli bir kararında sosyal devleti, devletin görevlerini belirleyen 5. maddeyle bağlantılı olarak tanımlanmış ve ferdin refah ve huzurunu temin etmek devlet için bir görev olduğunu vurgulamıştır³⁸. Yine 1988 tarihli bir kararda, sosyal hukuk devleti, güçsüzleri güçlüler karşısında koruyan ve sosyal adaleti sağlayan devlet olarak tanımlandıktan sonra, hukuk devletinin amacının kişinin korunması olduğunu belirtmiştir³⁹.

Öğretide, sosyal devletin bir hukuk devleti olması halinde bir anlam taşıyacağı⁴⁰, hukuk devletinin amacının kişiliğin korunması, onun maddi ve manevi gelişmesini sağlayacak şartları hazırlamak olduğu vurgulanarak, bunun sosyal devletle mümkün olacağı belirtilmektedir⁴¹. Yine sosyal devletin sosyal adalet ve sosyal güvenlik olmak üzere iki yapısal unsuru olduğu bilinmektedir⁴².

Anayasa Mahkemesi de yukarıda aktardığımız kararlarında, sosyal devletin hukuk devletine koşul olduğunu belirttikten sonra, kişinin korunması ve maddi ve manevi gelişmesinin sağlanması için gerekli şartların hazırlanmasını hukuk devletinin amacı olduğunu ortaya koymuştur. Bu amacın gerçekleştirilmesi ise sosyal devlet ile yani sosyal adalet ve sosyal güvenliğin gerçekleştirilmesi mümkün olacağını ifade ederek çağdaş bir yorum yapmıştır⁴³

37 AMK. E.87/16, K.88/8, T.19.4.1988, RG.23.8.1988-19908.

38 AMK. E.86/16, K.86/25, T.21.10.1986, AMKD, sy.22, s.190.

39 AMK. E.88/19, K.88/33, T.26.10.88, AMKD, sy.24, s.451.

40 HUBER,E.R., "Modern Endüstri Toplumunda Hukuk Devleti ve Sosyal Devlet", AHFD, c.27, sy.3-4, s.28 (Çev.Tuğrul ANSAY)

41 CÖZE, Ayferi, Liberal, Marxist Faşist ve Sosyal Devlet, 1980, s.165.

42 TUNAYA, T.Zafer, Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler Semineri, İstanbul 1982, 133.

43 AKAD, "İki Aktüel Konu Üzerine Düşünceler", Argumentum , yl.3, sy.28, s.453.

5. Hukuk Devleti- Eşitlik İlkesi.

1982 Anayasasının 10. maddesi eşitlik ilkesini düzenlemektedir. Buna göre herkes din, dil, siyasi düşünce gibi sebeplerden dolayı ayırım gözetilmeksizin yasa önünde eşittir. Hiç kimseye ve zümreye ayrıcalık tanınmaz. Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde eşitlik ilkesine uygun hareket etmek zorundadırlar.

Yasa önünde eşitlik ilkesi, hukuk devletinin bir unsuru olduğu gibi, aynı zamanda bir temel hak⁴⁴. Anayasa Mahkemesi 10. maddeyi yorumlarken,

"Anayasanın, yasa önünde eşitlik ilkesini düzenleyen 10. maddesindeki kurala aykırı düşen yasa hükmü, cumhuriyetin netileklerini belirleyen Anayasanın 2. maddesindeki hukuk devleti karşısında geçerliliğini sürdüremez"

diyerek⁴⁵ eşitlik ilkesinin, hukuk devletinin bir unsuru olduğunu belirlemiştir.

Anayasa Mahkemesi bir çok kararında, eşitliği

"herkesin her yönden aynı hükümlere bağlı olması gerektiği anlamına gelmez, bu ilke ile güdülen amaç benzer koşullar içinde özdeş nitelikte bulunan durumların yasalarca aynı işleme uyruk tutulmasını sağlamaktır"

şeklinde tanımlamıştır⁴⁶.

Bu kararlardan çıkan sonuca göre, aynı şartları taşıyanlara aynı işlemin uygulanması, farklı durumlarda olanlara farklı işlemlerin uygulanması eşitlik ilkesinin bir gereğidir. Farklı durumlarda olanlara farklı uygulama eşitlik ilkesini bozmaz. Zira

"Anayasanın 10. maddesinde öngörülen eşitlik, mutlak anlamda bir eşitlik olmayıp, ortada haklı nedenlerin olması halinde farklı uygulamalar imkan veren bir ilkedir"⁴⁷.

Görüldüğü gibi, Anayasa Mahkemesi eşitlik ilkesine aykırılı denetlerken "haklı neden kriterini" kullanmaktadır. Buna göre farklı uygulamanın haklı odlabilmesi için, bu farklılığın, anlaşılabilir olması, amaçla ilgili olması ve makul ve adil olması gerekmektedir.

44 ÖZBUDUN, age., s.112.

45 AMK. E.91/24, K.91/40, T.31.10.1991, AMKD, sy.27/2, s.627.

46 Bkz: AMK. E.76/3, K.76/23, T.13.4.1976, AMKD, sy.14, s.166; E.91/17, K.91/23, T.19.7.1991, AMKD, sy.27/2, s.473; E.90/18, K.91/4, T.14.2.1991, AMKD, sy.27/1, s.143; E.92/11, K.92/38, T.7.6.1992, AMKD, sy.28/2, s.414.

47 AMK. E.85/11, K.85/20, T.31.12.1986, AMKD, sy.22/2, s.460.

Yüksek mahkemeye göre bir düzenlemenin, birbirini tamamlayan, birbirini doğrulayan ve birbirini güçlendiren bu üç ölçütten birine uymaması halinde, haklı nedene dayanmaz ve eşitliğe aykırı olur. Dolayısıyla hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmaz⁴⁸.

6. Hukuk Devleti- Yargısal Denetim.

Anayasa Mahkemesi, hukuk devletinin tanımını yaparken, devletin bütün eylem ve işlemlerinin yargısal denetime açık olmasını da bir unsur olarak saymıştır. Bazı kararlarında ise, yargı denetiminin, hukuk devleti ilkesinin öteki unsurlarının da güvencesini oluşturan temel öge olduğunu vurgulamıştır⁴⁹.

1982 Anayasası 125. maddesinde, idarenin her türlü eylem ve işleminin yargı denetimine tabi olduğunu hükme bağlamış fakat, iki istisna getirmiştir. Cumhurbaşkanı'nın tek başına yaptığı işlemler ile, Yüksek askeri şura kararlarını yargı denetimi dışında tutan bu düzenlemenin hukuk devletine aykırı olduğu açıktır.

Kişi hak ve özgürlüklerinin, yasamaya karşı korunması için Anayasa Mahkemesi getirilmiştir. Ancak, 148. maddede olağanüstü hallerde çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerin ve Geçici 15. madde kapsamına giren yasaların yargı denetimi dışında tutulması hukuk devleti ilkesine aykırılık teşkil etmektedir.

Hukuk devletinde devlet organları ve idare makamlarının bütün işlemleri yargı denetimine açık olmalıdır. Her ne sebeple olursa olsun, yargı denetimi dışında tutulan bir işlem ya da eylem varsa, hukuk devleti ilkesi zedelenmiş olur⁵⁰.

7. Hukuk Devleti- Özgürlüklerin Sınırlanması.

Sınırsız özgürlükler düzeni düşünülemez. Toplumsal yaşam, özgürlüklerin bir düzene bağlanmasını zorunlu kılar. Nitekim Anayasa Mahkemesi 1963 tarihli bir kararında sınırsız hürriyetin anarşi doğuracağını belirtirken⁵¹, 1988 tarihli bir kararında da toplumsal yaşantının denge ve düzen içinde olabilmesi için, kişi

⁴⁸ AMK. E.91/24, K.91/40, T.31.10.1991, AMKD, sy27/2, s.627.

⁴⁹ Bkz: E.76/1, K.76/28, T.25.5.1976, AMKD, sy.14, s.180; E.76/43, K.77/4, T.27.1.1977, AMKD. sy.15, s.117.

⁵⁰ KABOĞLU, Özgürlükler Hukuku, İstanbul 1993, s.93.

⁵¹ AMK. E.63/10, K.63/83, T.8.4.1963, AMKD, sy.1, s.199.

özgürlüklerine bazı sınırlamaların getirilmesinin doğal olduğunu ifade etmiştir⁵².

Burada önemli olan özgürlüklerin nasıl ve ne şekilde sınırlanacağıdır. 1961 Anayasasında olduğu gibi 1982 Anayasası da özgürlüklerin Anayasada belirlenen ilkeler doğrultusunda "yasayla" sınırlanabileceğini hükme bağlamıştır. Anayasa Mahkemesi de kararlarında bunu vurgulamıştır⁵³.

Hak ve özgürlükler nereye kadar sınırlanabilecektir? 1961 Anayasası sınırlamanın sınırı konusunda "öze dokunma kriterini" içeriyordu (md.11). Buna göre bin sınırlama, özgürlüğün özüne dokunuyorsa, bu sınırlama hukuk devletine aykırılık teşkil edecektir. Mahkeme, öze dokunma kriterini şu şekilde yorumlamıştır.

"Bir hakkın veya hürriyetin kullanılmasını açıkça yasaklayıcı veya örtülü şekilde kullanılamaz hale koyucu veya ciddi surette güçleştirici, amacına ulaşmayı önleyici ve etkisini ortadan kaldıran hükümler, o hak ve hürriyetin özüne dokunur"⁵⁴.

1964 tarihli bir kararda ise bu ilkeyi tamamlar nitelikte, her hak ve hürriyet için öz kavramının farklı olabileceğini ve bunun takdirinin Anayasa mahkemesine ait olduğuna karar vermiştir⁵⁵.

Buna mukabil 1982 Anayasası "demokratik toplum düzeninin gerekleri" ölçütünü getirmiştir. Buna göre, bir sınırlama demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı ise, bu sınırlama hukuk devleti ile bağdaşmayacaktır. Anayasa Mahkemesi, 1986 tarihli bir kararında, buradaki demokratik toplum düzenini, anayasada yer alan demokratik toplum olarak yorumlamış⁵⁶, fakat aynı yıl verdiği bir başka kararında, bu yorumu terk ederek, klasik batı demokrasilerini, başka bir deyimle "standart demokratik toplum düzeni" tezini benimsemiştir⁵⁷. Yüksek mahkeme daha sonra verdiği kararlarında bu içtihadını sürdürmüştür⁵⁸.

52 AMK. E.88/4, K.88/18, T.14.6.1988, RG.14.7.1988-19872.

53 Bkz: AMK. E.85/21, K.86/23, T.1.10.1986, AMKD, sy.22, s.224; E.86/11, K.86/26, T.4.11.1986, AMKD, sy.22, s.317.

54 AMK. E.62/208, K.63/1, T.4.11.1963, AMKD, sy.1, s.74.

55 AMK. E.63/128, K.64/8, T.28.1.1964, AMKD, sy.2, s.46.

56 AMK, E.85/21, K.86/23, T.6.10.1986, AMKD, sy.22, s.224.

57 AMK, E.85/8, K.86/27, T.26.11.1986, AMKD, sy.22, s.364.

58 Bkz. E.86/17, K.87/11, T.22.5.1987, AMKD, sy.23, s.222; E.88/14, K.88/18,

Anayasa Mahkemesi 1989 tarihli bir kararında, demokratik toplum düzeni ölçütünün içeriğini şu şekilde doldurmuştur.

"Hak ve özgürlüklerin kullanılmasını engelleyen, önleyen uygulamalar, tümüyle geçersiz kılan oluşumlar, demokratik toplum düzeni ile bağdaşmaz. Güdülen amaç ne olursa olsun, sınırlamalar özgürlüğün kullanılmasını tümüyle ortadan kaldıracak düzeyde ve ağırlıkta olamaz. Hakkı ortadan kaldıran nitelikteki, aşırı, ölçüsüz sınırlamalar, anayasaya aykırı ve geçersizdir"⁵⁹.

Yüksek Mahkeme bir çok kararlarında, demokratik toplum düzeni ölçütünü, hakkın özü ölçütüyle belirlemiş ve hakkın özüne dokunan sınırlamaların, demokratik toplum düzeni gerekleriyle bağdaşmayacağını ifade etmiştir⁶⁰. Böylece 1961 Anayasası dönemindeki içtihadıyla bir paralellik kurmuştur.

SONUÇ

Bu kısa çalışmadan çıkan sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür. Anayasa mahkemesine göre hukuk devleti, anayasa ve yasaların yanında, hukukun genel ilkeleri ile bağlı olan devlettir. Yine hukuk devletinin en önemli unsurlarından birisi, insan haklarına saygılı olmasıdır. Yüksek Mahkemeye göre, buradaki insan hakları, evrensel nitelikteki insan haklarıdır.

Hukuk devleti aynı zamanda sosyal bir devlettir. Amacı, kişi onurunun korunması, maddi manevi varlığının geliştirilmesi olduğuna göre, bu amaç sosyal bir devletle sağlanabilir.

Devlet organlarının tüm eylem ve işlemlerinin yargı denetimine açık olması, hukuk devletinin en hayati unsurudur. Bu unsur diğer unsurların da bir güvencesini oluşturmaktadır. Ancak 1982 Anayasası bizzat kendisi, hukuk devleti ile bağdaşmayan hükümler sevk ederek, belirlenen bu evrensel ilkelere aykırı bir tutum içine girmiştir. Temennimiz, hukuk devletine aykırı bu düzenlemelerin ayıklanarak, evrensel bir hukuk devletine kavuşmaktır.

⁵⁹ AMK. E.89/6, K.89/42, T.7.11.1989, RG.6.14.1990-20484.

⁶⁰ Bkz: AMK. E.86/17, K.87/11, T.22.5.1987, AMKD, sy.23, s.222; E.88/14, K.88/18, T.4.6.1988, RG.14.7.1988; E.88/34, K.89/26, T.21.6.1989, RG.5.12.1989.